

Fusiun Ilanz/Glion sut la marella en ina dissertaziun

Tschintg onns ha la doctoranda examinà l'aspect linguistic dal process da fusiun

CUN BARBLA ETTER
HA DISCURRÌ CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **Ha la fusiun dad Ilanz/Glion fatg bain al rumantsch? Barbla Etter ha scrit sia lavur da doctorat davart la fusiun da las 13 vischnancas. La sociolinguista constatescha aspects positivs sco negativs.** En il parlament vegn discurre bunamain mo tudestg. Là è il rumantsch surtut lingua da decoraziun perquai che singuls parlamentararis tudestgs sa sparunan encunter la lingua da la maioritad. D'avantatg è dentant ch'il rumantsch è uss francà en la constituziun e posseda uschia in status pli ferm. Plinavant: Tgi che va oz sin l'administraziun dad Ilanz/Glion chatta adina in emploià u in'employada che po dar scleriment per rumantsch.

Fusiuns da vischnanca? Quai è in tema in zichel sitg per ina dissertaziun.

Barbla Etter: Sch'ins guarda tge dissertaziuns che vegnan scrites davart il rumantsch n'èsi insumma betg in tema sitg. Jau hai gea scrit ina lavur etnografica, quai vul dir, ins è savens en il lieu, discorra cun differents glied, va a sesidas dal parlament etc. Igl è in tema politic, ma per mai è griez main sitg che dad analisar per exempel italianissem en texts rumantschs u biblas dal 18avel tschientaner.

En spezial avais Vos analisà la fusiun da 12 vischnancas rumantschas cun la citad da Glion ch'ha tudestg sco lingua uffiziala. Èsi ina fusiun gartegiada?

Barbla Etter.

FOTO C. CADRUVI

mantsch vegn il num tudestg tschentà a l'entschatta. È quai simtomatic?

Forsa schon. Durant il process da fusiun han ins purtà arguments sco: Ilanz è pli enconuscent, Ilanz è pli simpel da pronunziar ed en Svizra franzosa datti gea anc Glion sper Montreux. Per mai sco Rumantscha èsi schon in pau donn ch'ins ha mess il tudestg davantiers. Ma per blers Rumantschs en il process da fusiun èsi stà be in punct lateral. Nagin ha propri cumbattì ferm da metter il num rumantsch en emprima piazza.

Politicamain èsi segir ina fusiun gartegiada

En la constituziun da la vischnanca fusiunada stat scrit: «Las autoritads communalas procuran che negin commember dad ina u l'otra cuminonza da lungatg bagi disavantatgs ni vegni sclaus d'ina participaziun politica nuort il lungatg.» Quai tuna prima.

I tuna bain, ma igl è gist quella disposiziun en l'artitgel dals linguatgs che chaschuna ils pli gronds problems. La situaziun è gea uschia: Tut ils Rumantschs èn bilings e s'adatteschan fitg spert ad in visavi. Singuls Tudestgs na chapeschan dentant betg avunda rumantsch per participar a la vita politica. Quests paucs Tudestgs procuran cun lur tenuta da betg vulair emprender rumantsch che la pratica linguistica en vischnanca è per la pli gronda part tudestga, p. ex en il parlament dad Ilanz/Glion.

En Vossa dissertaziun san ins leger che 90 pertschient da la debatta vegn manada per tudestg. Dapi che Vos avais terminà Vossa dissertaziun èsi para vegnì anc mender – perquai che duas u trais persunas en il parlament na chapeschan u na vulan betg chapir rumantsch.

Quai è fitg deplorabel. Jau sun stada preschenta tar las emprimas debattas dal parlament. L'entschatta ma parevi ch'i vegnia discurre anc in pau rumantsch. Ma cun l'ir dal temp èsi sa dà ina pratica per gronda part tudestga – surtut sch'i vegn debattà intensivamain e sche mintgin vul che tuts chapeschian tge che vegn ditg, lura vegn discurre praticamain mo pli tudestg. Il rumantsch daventa, ditg nausch, ina lingua da decoraziun. En il cussegl grond a Cuir capita però il medem.

Ma en il cussegl grond s'adattescha la minoritad a la lingua da la maioritad. En il parlament a Glion èsi il cuntrari. Là s'adattescha la maioritad. Igl è sco sche tuts deputads tudestgs en il cussegl grond discurren tuttenina mo pli talian perquai ch'intgins paucs deputads da las vallas talianas recloman ch'els na chapeschian betg tudestg.

Sch'ins guarda be sin las cifras dals parlamentararis è quai schon uschia.

N'èsi betg absurd ch'ìls Rumantschs s'adatteschan sin tala moda?

Il motiv èn las bunas cumpetenzas dal tudestg dals Rumantschs. In auter motiv è: En il Grischun ha la lingua tudestga in prestige fitg ferm. Era sche la maioritad da la populaziun dad Ilanz/Glion è rumantscha ha il tudestg cun ses prestige tuttina dapli paisa. Perquai s'adatteschan ils Rumantschs adina uschè spert.

Stuess ins midar quai?

Forsa. Ma igl è grev. Sch'in politicher rumantsch ha il curaschi da discurre rumantsch per exempel en il cussegl grond, lura vegn el gia percepi sco mulestus. Tschertins fan lura aposta oppoziziun mo perquai che quest politicher ha duvrà il rumantsch. Quai è la raschun che blers Rumantschs discurren tudestg sch'i va per insatge impurtant.

Ma a Glion è il rumantsch uschè dera-sà.

Jau hai mezza pudì observar en il parlament dad Ilanz/Glion: Sch'insatgi ha discurre intginas construcziuns per rumantsch hai dà singuls parlamentararis tudestgs ch'han immediat reclamà, «I verston kai Romanisch». Quai blochescha tut e dat in'atmosfera negativa. Ils parlamentararis ston gea lavurar in cun l'auter e chattar consens. Perquai emprovan ils parlamentararis rumantschs da betg provotgar debattas davart la lingua.

Tge fissi da far?

Dad ina vart dovri la prontezza dals germanofons che candideschan per in post da propi emprender avunda rumantsch ch'els san suandar ina discussiun politica. Da l'autra vart ston però er ils Rumantschs star tar lur lingua, discurre rumantsch e far in votum mo per rumantsch, senza avair tema da puspè vegnir franads. I dovra omadus per ina bilinguitad egualisada.

Tge effect ha la fusiun gi sin la scola?

Ins ha fixà ch'ìls scolars da las fracziuns rumantschas van en scolas rumantschas. Là restan ins consequent ed i na dat naginas excepziuns.

Ed ils scolars da la citad da Glion ponscherer sch'els lessan visitar ina classa bilingua u ina classa tudestga durant la scola primara.

La scola bilingua ha grond success. Sco jau sun orientada han ins l'emprim gi mintgamaì duas classes tudestgas ed ina bilingua per la scolina. Lura han ins survegnì bleras annunzias per la scolina bilingua ed ins ha creà duas classes bilinguas. Il sensori per l'impurtanza dal rumantsch sco lingua da scola è fitg grond, hai jau l'impressiun.

En il parlament è il rumantsch, ditg nausch, ina lingua da decoraziun

Auters aspects positivs?

Durant il process da fusiun han ins vis che nagin na saveva propi co che las 12 vischnancas rumantschas procedan puncto lingua ed administraziun. Jau hai constatà che bunamain tut questas vischnancas funcziunavan a moda bilingua: ina duvrava dapli il tudestg, autras damain, ina aveva in president communal da lingua tudestga, in'otra in chanzlist e griez ha influenzà extrem la pratica linguistica. Bleras vischnancas avevan gnanc fixà lur lingua uffiziala avant la fusiun.

Sch'in politicher discorra rumantsch vegn el gia percepi sco mulestus

Co statti oz cun la lingua uffiziala?

Uss ha la lingua, resp. han las linguas uffizialas dad Ilanz/Glion in status ch'è fixà en in grond artitgel en la constituziun communal. Almain sin il palpiri è il status dal rumantsch blier meglier. Jau crai, era la conscienza ch'i dovra mesiras per sustegnair la lingua è creschida. Quai è fitg positiv. Sch'ins ha ina giada fixà il status da la lingua en la lescha èsi

tuttina pli grev da midar dad in di sin l'auter la lingua uffiziala.

Ulteriurs effects da la fusiun sin il rumantsch?

La professionalitad è sa chapescha autra en ina vischnanca pli gronda. Avant la fusiun han las autoritads laicas gi da sbatter cun dossiers complexs sco per exempel en ina cumissiun da bajegiar. En la vischnanca pli gronda è l'administraziun averta pli ditg e la vischnanca sa stenta d'emploiar glied che sa rumantsch e tudestg. Sch'ins va oz sin l'administraziun pon ins discurre rumantsch. Quai è segir er in avantatg. Pli baud avevi forsa mo ina persuna sin chanzlia e quella na saveva betg rumantsch.

Il status da la lingua è fixà en la constituziun. Quai è fitg positiv

Ilanz/Glion ha relaschà ina lescha davart ils linguatgs uffizials e perfin ina lescha per promover il linguatg. Ins po pia tschentar dumondas per sustegn finanziel sch'ins fa insatge per il rumantsch.

Exact. Las duas leschas èn sa chapescha vegnidas relaschadas cura ch'jau aveva gia fini mia dissertaziun. Interessant fiss uss da guardar sch'ì dat persunas ch'han inoltrà projects e sa referesch sin questa lescha da promozion. Ina disposiziun pertutga er ils emploiads en l'administraziun: Sch'i vegnan scrites ora plazzas ed i dat candidaturas equivalentas, ma ina persuna che s'annunzia sa tudestg ed anc rumantsch, lura survegn quella la preferenza.

Quai è gea grondius per ils aspirants rumantschs?

Gea, ins emprova dad engaschar persunas che san omaduas linguas. Ma tant sco jau sun vegnida a savair èsi propi grev da chattar glied che scriva bain rumantsch. Sin las administraziuns communalas è quai in grond problem. En scola primara emprendan ils scolars rumantsch, en scola secundara han els pli pauc instruziun en rumantsch e durant il giarsunadi mercantil vegn instrui surtut tudestg. Ils giuvens n'emprendan betg la terminologia administrativ-giuridica, els treneschan mo la terminologia tudestga e sch'els vegnan lura sin ina administraziun communal rumantscha han els propri bregias da scriver questa lingua administrativa en rumantsch. Quai è crai jau in dals gronds problems – chattar glied cun ina buna basa linguistica rumantscha.

Dapli en las proximas Annalas

Tschintg onns ha la sociolinguista Barbla Etter accompagnà ed observà il process da fusiun da la vischnanca dad Ilanz/Glion. Sia dissertaziun ch'analisescha er autras fusiuns tranter vischnancas rumantschas e tudestgas porta il tittel «Regulierung, Rekonstruktion und Management des Sprachgebiets». En las proximas Annalas da la Societad reorumantscha cumpara in artitgel che cuntegna las observaziuns e conclusiuns principalas da la lavur. Tgi che less leger l'entira lavur da doctorat che cumpiglia passa 300 paginas, la chatta sut <http://doc.rero.ch/record/289178?ln=de>.

Singuls parlamentararis tudestgs recloman immediat

Jau crai bain. Fusiuns èn in tema fitg actual en il Grischun. Bleras vischnancas fitg pitschnas n'èn simplamain betg pli ablas da surviver. Sco per exempel Pigniu ch'aveva avant la fusiun cun Glion anc radund 30 abitants e trais da quels en suprastanza communal nua ch'ins na dastga betg esser parent in cun l'auter. Quai na va simplamain betg pli. Impurtant tar fusiuns è adina la dumonda tge partenaris ch'ins tschertga. La citad da Glion è in center uschè ferm ch'ha gia avant cooperà cun las vischnancas dal conturn. Uschia èsi politicamain segir ina fusiun gartegiada.

E linguisticamain? La nova vischnanca ha num Ilanz/Glion. Malgrà che la maioritad da la populaziun sa ru-

Classic e creativ – emprender rumantsch en 10 pass

Per ils Tudestgs da Glion che dovravan anc in zichel instruziun rumantscha pudess la pagina d'internet «Daventa rumantsch!» esser nizzaivla. Barbla Etter ha mess ensem d'esser pass classic e creativ per emprender rumantsch. «Guarda mintga di l'emissiun Telesguard sin SRF 1. Ils sottitels chattas ti sin teletext», è l'emprim tip. «Fai vacanzas en il territori rumantsch», il segund tip. Ils tips èn dal reminent interessants e divertents era per quels che san gia rumantsch.